

1. Doel en achtergrond van de oudtestamentische offerwetgeving

Inleiding

Het behoeft geen betoog dat offers in het Oude Testament een grote plaats innemen. Het eerste deel van het boek Leviticus (Lev. 1-16) staat geheel in het teken van de offerwetgeving. Ook in Exodus, Numeri en Deuteronomium vinden we in de Pentateuch wetgeving gerelateerd aan de offerdienst. Buiten de Pentateuch geldt dat alleen voor het slotvisioen van Ezechiël. Via de oudtestamentische wetgeving is het volk van Israël eeuwenlang ingescherpt dat er zonder offer, zonder bloedstorting, geen toegang tot God en geen vergeving is (vgl. Hebr. 9:22).

Het Oude Testament kan zich geen godsdienst zonder offers voorstellen. In vertellende gedeelten van het Oude Testament lezen we hoe telkens weer – en vooral bij cruciale gebeurtenissen – offers werden gebracht. Noach deed het na de zondvloed (Gen. 8:20-21). God Zelf zorgde ervoor dat een ram kon worden geofferd, die de plaats van Izaäk innam (Gen. 22:8, 13). David bouwde een altaar en bracht offers op de dorsvloer van Arauna of Ornan (2 Sam. 24:25; 1 Kron. 22:23). Bij de inwijding van de tempel van Salomo werd er een overweldigende hoeveelheid offers gebracht (1 Kon. 9:63).

Het Nieuwe Testament laat ons als de vervulling van het Oude Testament zien dat er geen toegang tot God is buiten het ene offer van de Heere Jezus Christus dat op Golgotha is gebracht. De dierenoffers die onder de oude bedeling werden gebracht, konden de uiteindelijke verzoening niet tot stand brengen. In het bijzonder de brief aan de Hebreeën brengt het ontoereikende karakter van de oudtestamentische offerwetgeving op diepgaande wijze onder woorden.

Het grote doel van de offerwetgeving

Wat was in Israël onder de oude bedeling het doel van het brengen van offers? Waarom ontving Israël een heiligdom? In Exodus 25:8 lezen we: ‘En zij zullen Mij een heiligdom maken, dat Ik in het midden van hen wone.’ Aansluitend bij de wetgeving over de dagelijkse offers lezen we in Exodus 29:45-46: ‘En Ik zal in het midden van de kinderen Israëls wonen, en Ik zal hun tot een God zijn. En zij zullen weten, dat Ik de HEERE hun God ben, Die hen uit Egypteland uitgevoerd heb, opdat Ik in het midden van hen wonen zou; Ik ben de HEERE hun God.’ Eenzelfde geluid vernemen we in Ezechiël 37:27-28: ‘En Mijn tabernakel zal bij hen zijn, en Ik zal hun tot een God zijn, en zij zullen Mij tot een volk zijn. En de heidenen zullen weten, dat Ik de HEERE ben, Die Israël heilige, als Mijn heiligdom in het midden van hen zal zijn tot in eeuwigheid.’

Doel van het heiligdom en de offers die daar worden gebracht, is de weg ervoor te openen dat de HEERE in het midden van Zijn volk wonen kan. Zonder heiligdom en zonder offers is dat niet mogelijk. De HEERE kan alleen te midden van een onrein en schuldig volk wonen, als er telkens weer verzoening gedaan wordt voor hun onreinheid en hun schuld. Daarvoor is een heiligdom nodig en daarvoor zijn de offers nodig.

Heel duidelijk zien we de noodzaak van verzoening en van de offerdienst naar voren komen in de roeping van de profeet Jesaja. In de tempel ziet Jesaja in een visioen de HEERE. Alleen al de zomen van het kleed van Zijn heerlijkheid vervullen de gehele tempel. Jesaja roept uit: ‘Wee mij, want ik verga, omdat ik een man van onreine lippen ben, en ik woon in het midden eens volks, dat onrein van lippen is; want mijn ogen hebben de Koning, de HEERE der heirscharen gezien’ (Jes. 6:5).¹ Zijn mond wordt daarop aangeroerd

1. In Jesaja 5 komt zesmaal de uitroep ‘wee’ (וָאֵ; ‘ôj) voor (Jes. 5:8, 11, 18, 20, 21, 22). Dit heeft uiteraard tot gevolg dat de zevende uitroep van wee de profeet zelf betreft. Dat onderstreept de diepte, ernst en omvang van zijn onreinheid.

met een kool van het (brandoffer)altaar door een van de serafs die de troon van de HEERE omringen. Hem wordt gezegd: ‘Zie, deze heeft uw lippen aangeroerd; alzo is uw misdaad van u geweken, en uw zonde is verzoend’ (Jes. 6:7). Voor God is kennelijk ieder mens moreel onrein, zelfs als hij cultisch rein de tempel betreedt.

De mozaïsche offerwetgeving is een geschenk van de HEERE aan het volk van Israël. Dit geschenk staat in het kader van het verbond bij de Sinaï.² In Exodus 19:5 wordt de oprichting van het verbond aangekondigd: ‘Nu dan, indien gij naarstiglijk Mijn stem zult gehoorzamen, en Mijn verbond houden, zo zult gij Mijn eigendom zijn uit alle volken, want de ganse aarde is Mijn.’ In Exodus 24:1-11 wordt beschreven hoe het verbond metterdaad wordt geratificeerd.

2. In het Oude Testament is ‘verbond’ de vertaling van het Hebreeuwse woord בְּרִית (*bērīth*). Een *bērīth* is het bevestigen van familierelaties met hen die geen familie zijn. Daartoe wordt er een eed afgelegd. Onder ede bekrachtigt men verplichtingen ten opzichte van de andere partij. Zo constitueert het verbond een relatie. Bij een verbond tussen gelijke partijen gaat het om een verhouding als van broers, bij een verbond tussen ongelijke partijen om een verhouding als die tussen een vader en een zoon. In het ene geval ligt de nadruk op de plichten die de zoon heeft ten opzichte van de vader en in het andere geval ligt de nadruk op de verplichting die de vader ten opzichte van de zoon op zich neemt. Men spreekt in het eerste geval van een vazalverdrag of vazalverbond (‘vasal treaty’) en in het tweede geval van een koninklijke schenking (‘royal grant’). Gods verbond met Israël bij de Sinaï zoals dat bevestigd werd in de vlakke velden van Moab tegen het einde van de woestijnreis heeft sterk de trekken van een vazalverbond, al wordt het genadig karakter van dit verbond in het boek Deuteronomium in bijzondere mate beklemtoond. Gods verbond met Abraham en de daarop gebaseerde verbonden met de stam Levi en met David en zijn huis dragen zonder meer het karakter van een koninklijke schenking. De HEERE verplicht Zichzelf eenzijdig ertoe Zijn verbond te gedenken dat Hij de God is van Abraham, Izak en Jakob en van hun zaad na hen. Ook van het nieuwe verbond waarover Jeremia heeft gesproken (vgl. Jer. 31) geldt dat dit het karakter heeft van een koninklijke schenking. In het nieuwe verbond garandeert de HEERE Zijn volk dat Hij aan en in hen bewerkt wat Hij van hen vraagt. Het nieuwe verbond zal in tegenstelling tot het oude verbond bij de Sinaï niet verbroken worden. De onverbreekelijkheid van de uiteindelijke gestalte van Gods verbond wordt ook door Jesaja (vgl. Jes. 54) en Ezechiël (vgl. Ez. 16; 34 en 37) verwoord, zij het dat Jesaja en Ezechiël in onderscheid met Jeremia het woord ‘nieuw’ in dit kader niet gebruiken. Vgl. Scott W. Hahn, *Kinship by Covenant. A Canonical Approach to the Fulfillment of God’s Saving Promises*, New Haven 2009, 37-38; Mark J. Boda, *The Heartbeat of Old Testament Theology. Three Creedal Expressions*, Grand Rapids 2017, 56-57.

In vers 8 lezen we daar: ‘Toen nam Mozes dat bloed, en sprenge het op het volk; en hij zeide: Ziet, dit is het bloed des verbonds, hetwelk de HEERE met ulieden gemaakt heeft over al die woorden.’

Exodus 24:12-18 verhaalt de neerdaling van de heerlijkheid van de HEERE op de berg Sinaï. Deze passage vormt de inleiding op de wetgeving van het heiligdom en de dienst in het heiligdom die begint in Exodus 25. Als de tabernakel metterdaad is opgericht, neemt de heerlijkheid van de HEERE haar intrek in de tabernakel (Ex. 40:34-35). Met de zeven dagen durende wijding van Aäron en zijn zonen Nadab, Abihu, Eleazar en Ithamar wordt de offerdienst geïnaugureerd (Lev. 8). Daarna verschijnt de heerlijkheid van de HEERE vanuit de tabernakel aan het volk en verteert het brandoffer en het vet op het altaar zonder dat het volk verteerd wordt (Lev. 9:24).

De HEERE had het volk uit Egypte verlost en zegt bij de Sinaï tot het volk: ‘Ik ben de HEERE uw God’ (Ex. 20:1). De verlossing uit Egypte en het verbond dat de HEERE maakt, zijn gericht op de gemeenschap tussen Hem en het volk Israël. Voor de realisering en het onderhouden van die gemeenschap is de offerdienst noodzakelijk. Via de offerdienst maakt de HEERE Zijn verbondsbelofte waar dat Hij de God van Israël is en Israël Zijn volk is.³ Het eerste is uiteraard het fundament van het tweede. Het is niet toevallig dat wij de belofte ‘Ik zal hun tot een God zijn’ vinden na de opdracht dat het altaar geheiligd moet worden om er vervolgens dagelijks twee lammeren op te offeren (Ex. 29:36-46). Dit is de tweede vermelding van de verbondsbelofte in het Oude Testament. De eerste vinden we in Exodus 6:6.

De nabijheid van Zichzelf is de grootste zegen die de HEERE aan Zijn volk Israël schenkt. De kern van het verbond is dat de HEERE te

3. De woorden ‘Ik zal u tot een God zijn en gij zult Mij tot een volk zijn’ staan in de oudtestamentische wetenschap bekend als de verbondsbelofte. De exacte formulering is niet altijd gelijk. Deze woorden maken duidelijk dat het verbond tussen God en Zijn volk een wederkerige liefdesrelatie is die door God is geïnitieerd.

midden van Zijn volk woont. In de psalmen bezingen de psalmisten hoe zij geleden hebben onder het gevoel van Gods verberging en zich hebben verblijd in Gods nabijheid. Ik noem slechts: ‘Maar mij aangaande, het is mij goed nabij God te wezen; ik zet mijn betrouwen op de Heere HEERE, om al Uw werken te vertellen’ (Ps. 73:28) en: ‘Voorwaar, ik heb U in het heiligdom aanschouwd, ziende Uw sterkheid en Uw eer; want Uw goedertierenheid is beter dan het leven; mijn lippen zouden U prijzen’ (Ps. 63:3-4).

Heel concreet kan de aanvechting van de psalmist verbonden zijn met het feit dat hij niet naar het heiligdom kan opgaan. Dat zien we in Psalm 42. In deze psalm en in Psalm 43, die daar nauw mee verbonden is, spreekt hij de verwachting uit dat God in zijn situatie uitkomst zal geven. De psalmen laten zien hoezeer de nabijheid van de HEERE in het bijzonder in het heiligdom werd ervaren. Naast de reeds geciteerde Psalm 63 noem ik slechts Psalm 27, 84 en 122.

Kennelijk is het zonder het brengen van offers onmogelijk dat de HEERE te midden van Zijn volk woont. Dat verklaart de grote betekenis die de offerwetgeving en het heiligdom waarin de offers worden gebracht in het Oude Testament hebben. Het verklaart waarom het heiligdom in de woestijn niet alleen ‘tabernakel’ (מִשְׁכָּן; *misjkān*) maar ook ‘tent van samenkomst’ of ‘tent van ontmoeting’ (אֹהֶל מוֹעֵד; *ohèl mó‘ēd*) kan worden genoemd. Deze aanduidingen hebben elk hun eigen accent. Het woord מִשְׁכָּן (*misjkān*) wordt gebruikt in het kader van de constructie van het heiligdom als een beweegbare woonplaats van de HEERE. Het woord אֹהֶל מוֹעֵד is afgeleid van de stam שָׁכַן (*sjāchan*), die ‘wonen’ betekent. De tabernakel is de woning van de HEERE. De uitdrukking אֹהֶל מוֹעֵד (*ohèl mó‘ēd*) staat in de context van de functie van het heiligdom.⁴

Het zelfstandig naamwoord מוֹעֵד (*mó‘ēd*) is afgeleid van de nifal van het werkwoord יָעַד (*jā‘ad*) dat de betekenis heeft van ‘vergade-

4. R.E. Hendrik, ‘The Use of Miskan and ‘Ohel Mo‘ed in Exodus 25-40’, *AUSS* 30/2 (1992); L. Michael Morales, *Who Shall Ascend the Mountain of the Lord? A biblical theology of the book of Leviticus*, NSBT 37, Downers Grove 2015, 196.

ren’, ‘samenkomen’ of ‘ontmoeten’. Volgens Exodus 29:42-43 zal de HEERE Zijn volk daar ontmoeten om met hen te spreken. Wanneer in het kader van het spreken van God tot Mozes de tent ter sprake komt, wordt deze altijd als אֶהְל מוֹעֵד (*ôhèl mô‘ēd*) aangeduid. Numeri 7:89 vermeldt dat Mozes een stem tot hem hoorde spreken van boven het verzoendeksel als hij de tent van samenkomst inging om met de HEERE te spreken. Kennelijk bevond Mozes zich in het heilige, wanneer de HEERE vanuit het heilige der heiligen tot hem sprak.⁵ Door de exodus wordt het volk van Israël een vergadering (הַדָּבָר; *ēdāh*). De eerste vermelding van deze aanduiding vinden we in Exodus 12:3. De vergadering ontmoet de HEERE in de tent van ontmoeting en dat niet in de laatste plaats bij de gezette tijden of feesten (מוֹעֲדֵי; *mô‘adiem*).

De eerste vermelding van אֶהְל מוֹעֵד (*ôhèl mô‘ēd*) vinden we in Exodus 27:21. Het is de enige vermelding van de priesterlijke dienst in Exodus 25-27. In Exodus 40, dat de oprichting van de tabernakel en de zalving ervan tot de dienst beschrijft, uitlopend op de vervulling met de heerlijkheid van de HEERE, vinden we voor het eerst de combinatie van מִשְׁכַּן (*misjkān*) en אֶהְל מוֹעֵד (*ôhèl mô‘ēd*).

De relatie tussen de schepping, het paradijs en het heiligdom
Tussen het heiligdom enerzijds en de schepping en het paradijs anderzijds bestaat een relatie. Om de betekenis van de offerdienst te begrijpen, is het zicht op deze relatie van groot belang. We kunnen zeggen dat het heiligdom een afbeelding is van de schepping en het paradijs en omgekeerd ook dat de schepping als een heiligdom is bedoeld.

De tabernakel wordt ons getekend als een microkosmische representatie van de hemel en de aarde. In harmonie met de identificatie van de tabernakel als een microkosmische representatie van de

5. P. de Vries, *De heerlijkheid van JHWH in het Oude Testament en in het bijzonder in het boek Ezechiël*, Heerenveen 2010, 133.

hemel en de aarde worden hemel en aarde als een macrokosmische tempel gezien. De driedeling van de tabernakel in het voorhof, het heilige en het heilige der heiligen correspondeert met de driedeling van aarde, hemel en hemel der hemelen. De cherubs boven de ark en de afbeeldingen daarvan op de binnenste gordijnen geven de tabernakel paradijselijke trekken.⁶

Het verhaal over de bouw van de tabernakel vertoont parallellen met het verslag van de schepping in Genesis 1. Exodus 25-31 bevat zeven goddelijke voorschriften, die vergeleken kunnen worden met de zeven scheppingsdagen uit Genesis 1. De zeven goddelijke uitspraken in Exodus 25-31 (25:1; 30:11, 17, 22, 34; 31:1, 12) lopen evenals de zeven scheppingsdagen uit op het sabbatsgebod (Ex. 31:12-17). In Exodus 31:12-17 lezen we dat de sabbat wordt verheven tot teken van Gods verbond met Israël bij de Sinaï. Het sabbatsmotief is belangrijk. De voltooiing van de bouw van de tabernakel wordt weergegeven in een samenvatting die reminiscenties heeft aan de wijze waarop het eerste scheppingsverslag besluit met de sabbat (vgl. Ex. 40:33 met Gen. 2:2).⁷ De vierde scheppingsdag fundeert de kalender van de jaarlijkse cultische feesten. Feesten die in nauw verband staan met de dienst in het heiligdom.

De consecratie van de cultus is een proces dat evenals de schepping zeven dagen duurt (Ex. 29:37). Ook het in Exodus 40:17-33 zevenmaal herhaalde ‘zoals de HEERE Mozes geboden had’ herinnert aan de goddelijke scheppingswoorden. Ten slotte: zoals God de sabbat zegende, zo zegent Mozes het volk als de tabernakel klaar is (vgl. Ex. 39:43 met Gen. 2:3).

Ik wijs ook op Genesis 1:14-16. Daar worden de zon en de maan ‘lichten’ genoemd. Buiten het boek Genesis wordt in de Pentateuch het woord מָאוֹר (*māôr*; licht/lamp) alleen voor de kandelaar in de tabernakel gebruikt. Zo wordt in Genesis 1:14-16 een relatie tussen

6. Vgl. De Vries, *Heerlijkheid*, 138.

7. De Vries, *Heerlijkheid*, 139.

schepping, heiligdom en de cultische kalender gelegd. De lichten zijn tot tekenen, tot gezette tijden en tot dagen en jaren.⁸ Bij gezette tijden zullen we aan de oudtestamentische feesten moeten denken: de sabbat, de nieuwe maanden, het Paasfeest, Pinksterfeest, Loofhutfest, de eerste dag van het jaar en de Grote Verzoendag.

Tussen het paradijs en de tabernakel zijn eveneens meerdere parallellen aan te wijzen. De HEERE wandelt in de hof van Eden, zoals Hij later in de tabernakel doet (vgl. Gen. 3:8 met Lev. 26:12). Zowel de hof van Eden als de tabernakel hebben hun ingang aan de oostkant en worden bewaakt door cherubs (vgl. Gen. 3:24 met Ex. 25:18-22; 26:31). De boom des levens correspondeert wellicht met de menora (vgl. Gen. 2:9; 3:22 met Ex. 25:31-35). Het is ook mogelijk het paradijs met het heilige der heiligen te vergelijken, het land Eden (waarschijnlijk is deze aanduiding breder dan het paradijs) met het heilige en de rest van de wereld met het voorhof.⁹

De werkwoorden die worden gebruikt als het gaat om het bouwen (בָּנָה; *abad*) en bewaren (שָׁמַר; *sāmar*) van de hof van Eden, komen in de Pentateuch in deze combinatie alleen nog voor als het gaat om de plichten van de Levieten in de tabernakel (vgl. Gen. 2:15 met Num. 3:7-8; 8:26; 18:5-6; zie ook 1 Kron. 23:32 en Ez. 44:14).¹⁰ We kunnen daarom zeggen dat de dienst van de mens in de schepping een priesterlijk karakter heeft. Daarnaast wijs ik erop dat goud en de edelsteen sardonyx, waarvan de aanwezigheid in de hof van Eden kenmerkend was, werden gebruikt bij het decoreren van de

8. In het Hebreeuws staat zowel voor 'tekenen', 'tijden' en 'dagen' het voorzetsel לְ (l). Het voorzetsel ontbreekt bij jaren, omdat wij dagen en jaren samen moeten nemen. Waarschijnlijk is 'tekenen' de overkoepelende categorie en zijn 'gezette tijden' en 'dagen en jaren' de twee subcategorieën.

9. Daniel I. Block, 'Eden: A Temple? A Reassessment of the Biblical Evidence', in: Daniel M. Gurtner en Benjamin L. Gladd (red.), *From Creation to New Creation. Biblical Theology and Exegesis*, Peabody 2013, 16-17; Morales, *Who Shall Ascend*, 51-52.

10. De Vries, *Heerlijkheid*, 139.

tabernakel en het hogepriesterlijk gewaad (vgl. Gen. 2:11-12 met Ex. 25:7, 11, 17, 31; 28:5, 9, 20).

Met de zondeval wordt aan Adam en Eva de toegang tot de boom des levens ontzegd. Cherubs zorgen ervoor dat zij de hof van Eden niet kunnen binnenkomen. De verdrijving van het eerste mensenvoetpaar uit de hof van Eden vormt het uitgangspunt van de boodschap van verlossing en verzoening die in de Pentateuch en ten slotte in de gehele Bijbel wordt ontvouwd. Door de zondeval is de mens niet alleen van God vervreemd, maar beantwoordt hijzelf ook niet meer aan het doel waartoe God hem schiep. De afsluiting van de scheppingsgeschiedenis met de sabbat maakt ons duidelijk dat het diepste doel van de mens is te rusten in God en zich in Hem te verblijden.¹¹

De dienst in het heiligdom is bedoeld om de toegang tot God, verbroken door de zondeval, weer mogelijk te maken en dat de mens weer kan voldoen aan Gods bedoeling. De centrale betekenis van het heiligdom en de sabbat in Israël zijn alleen te begrijpen tegen de achtergrond van de scheppingsgeschiedenis en de zondeval. Hoe wezenlijk het heiligdom en de sabbat zijn, blijkt onder andere in Leviticus 19:30: ‘Gij zult Mijn sabbatten houden, en Mijn heiligdom zult gij vrezen; Ik ben de HEERE.’¹²

In Genesis 3 vinden we een aanwijzing dat na de zondeval Adam zijn priesterlijke taak terugkrijgt. We lezen daar: ‘En de HEERE God maakte voor Adam en zijn vrouw rokken van vellen, en trok ze hun aan/bekleedde hen ermee’ (Gen. 3:21). Twee woorden die hier worden gebruikt, namelijk ‘rok’ (תָּבִיט; *koetôneth*) en ‘bekleden’ (לָבַשׁ; *lābēsj*), vinden we in de Pentateuch naast Genesis 3:21 alleen in combinatie als het gaat om priesters

11. C. Westermann, *The Genesis Accounts of Creation*, Philadelphia 1964, 21-22.

12. In Ez. 23:38 wordt als reden voor het oordeel van de ballingschap genoemd: ‘Nog hebben zij Mij dit gedaan; zij hebben Mijn heiligdom ten zelve dage verontreinigd, en Mijn sabbatten ontheiligd.’

(Ex. 29:5, 8; 40:14; Lev. 8:7, 13; 16:4).¹³ Het totale aantal van zeven vermeldingen in de Pentateuch is wellicht ook niet toevallig. Van belang is erop te wijzen dat de rokken die Adam en Eva ontvingen van dierenhuiden waren gemaakt. We kunnen daarin een indirecte verwijzing naar de instelling van de offerdienst zien.¹⁴

De betekenis van de offerwetgeving en heiligheidswetgeving worden duidelijker als wij beseffen dat er een nauwe relatie is met Genesis 1-3 en dan vooral met Genesis 3. De onreinheid verbonden met de geboorte van een kind staat niet los van de vloek die na de zondeval over de vrouw is uitgesproken. De vloek die de slang trof, is mede het kader om het onderscheid tussen reine en onreine dieren te verstaan.¹⁵ De offerwetgeving is gericht op het herstel van de gemeenschap met God en in de heiligheidswetgeving gaat het om het leven uit de verzoende betrekking met God.

Het Oude Testament vermeldt de instelling van de offerdienst niet expliciet. Kaïn en Abel, de zonen van Adam en Eva, zijn de eersten van wie wordt gezegd dat zij een offer brengen (Gen. 4:3-4). Het bevel aan Noach om van reine dieren zeven paren mee te nemen in de ark, gaat uit van het voor de offerdienst zo fundamentele onderscheid tussen reine en onreine dieren (Gen. 7:2). In deze geschiedenissen van Genesis vinden we daarmee de basis voor de mozaïsche offerwetgeving.¹⁶ Reeds vóór de zondvloed functioneerde kennelijk de offerdienst.¹⁷ Het feit dat Adam en Eva na de zondeval kleding van (dieren)huiden ontvingen, moeten we wellicht als een aanduiding voor het ontstaan van de offerdienst opvatten. Temeer omdat, zoals we gezien hebben, het in Genesis

13. De drie combinaties van קֹטֹנֶת (koetônèth) en לַבְשֵׁי (lābēs̄j) buiten de Pentateuch (2 Sam. 13:18; Hoogl. 5:3; Jes. 22:21) slaan niet op priesterlijke kleding.

14. Jeffrey J. Niehaus, *Biblical Theology, Volume I: The Common Grace Covenants*, Wooster 2014, 78.

15. Nobuyoshi Kiuchi, *Leviticus*, AOTC, Nottingham 2007, 29.

16. Kiuchi, *Leviticus*, 29-30.

17. Iain Provan, *Discovering Genesis. Content, Interpretation, Reception*, Discovering Biblical Texts, Grand Rapids 2015, 123.

3:21 voorkomende woord voor kleding ook wordt gebruikt voor de priesterlijke kleding.

Wie hebben een taak in de offerdienst?

Kaïn en Abel brachten de eerste offers waarvan we in het Oude Testament lezen (Gen. 4:3-4). Het offeren lijkt vooral een taak te zijn geweest die het familiehoofd (pater familias) uitoefende. De eerstgeboren zoon volgde zijn vader op in het voltrekken van de priesterlijke functies. Na de zonde met het gouden kalf, wordt de stam van Levi de priesterlijke stam (Ex. 32:26-27). De Leviëten nemen de plaats van de eerstgeborenen van alle stammen van Israël in (Num. 3:42; 8:18).

De bijzondere plaats en taak van de stam van Levi – en daarbinnen van het geslacht van Aäron – vallen samen met de oprichting van de tabernakel. De dienst of wacht van het (centrale) heiligdom kwam toe aan de stam van Levi en het geslacht van Aäron. Al wordt het woord ‘verbond’ (בְּרִית; *bērīth*) in Exodus 32 niet met zoveel woorden gebruikt, uit andere oudtestamentische gegevens is duidelijk dat de taak die de stam van Levi en het geslacht van Aäron kregen, in het kader stond van een verbond dat de HEERE gaf. Evenals later het verbond met het huis van David, is het verbond met de stam van Levi en het geslacht van Aäron een bijzondere gestalte van Gods verbond met Abraham, Izak en Jakob.

In Jeremia 33:20-21 lezen we: ‘Alzo zegt de HEERE: Indien gijlieden Mijn verbond van den dag; en Mijn verbond van den nacht kunt vernietigen, zodat dag en nacht niet zijn op hun tijd; zo zal ook vernietigd kunnen worden Mijn verbond met Mijn knecht David, dat hij geen zoon hebbe, die op zijn troon regere, en met de Leviëten, de priesters, Mijn dienaren.’ Ik noem ook Maleachi 2:4-5: ‘Dan zult gij weten, dat Ik dit gebod tot u gezonden heb; opdat Mijn verbond met Levi zij, zegt de HEERE der heirscharen. Mijn verbond met hem was het leven, en de vrede; en Ik gaf hem die

tot een vreze; en hij vreesde Mij, en hij werd om Mijns Naams wil verschrikt.’

In Leviticus 2:13 wordt over het zout van het verbond gesproken in het kader van het feit dat spijsoffers altijd met zout gezouten moeten worden. Het zout wijst op het eeuwige en onveranderlijke karakter van het verbond tussen God en Israël en dan nog eens in het bijzonder tussen God en de stam van Levi en het geslacht van Aäron. Dat blijkt uit Numeri 18:19. Daar lezen we: ‘Alle hefoffers der heilige dingen, die de kinderen Israëls den HEERE zullen offeren, heb Ik aan u gegeven, en aan uw zonen, en aan uw dochteren met u, tot een eeuwige inzetting; het zal een eeuwig zoutverbond zijn, voor het aangezicht des HEEREN, voor u en voor uw zaad met u.’¹⁸

Het priesterschap was verdeeld in drie groepen: 1. de Levieten; 2. de priesters; 3. de hogepriester. De Levieten moesten de priesters bijstaan bij de dienst of wacht van het heiligdom.¹⁹ De stam van Levi was verdeeld in de geslachten van Kahath, Gerson en Merari. Wanneer de tabernakel werd opgebroken, hadden de nakomelingen van Kahath de taak de voorwerpen van de tabernakel te dragen (Num. 4:4-5; 7:9; 10:21; 1 Kron. 15:15), terwijl de nakomelingen van Gerson en Merari met behulp van zes wagens en twaalf runderen de tabernakel zelf moesten vervoeren. Vier van die wagens met acht runderen waren voor de nakomelingen van Merari en twee wagens met vier runderen voor die van Gerson (Num. 7:6-8; 10:17).

De Levieten hadden ook een taak bij de bewaking van het heiligdom. In de tempel van Ezechiël hadden de Levieten de taak om de toegang tot het buitenste voorhof te bewaken en bewaakten de Zadokitische priesters de toegang tot het binnenste voorhof

18. In 2 Kron. 13:5 wordt ook het verbond dat de HEERE met David en zijn huis heeft opgericht een zoutverbond genoemd.

19. Vooral de boeken van de Kronieken schenken aandacht aan de dienst van de Levieten.

(Ez. 40:45-46; 44:10-11).²⁰ Naast het bewaken van de tabernakel en later de tempel (1 Kron. 9:19; 26:1, 19; 2 Kron. 8:14), stonden de Levieten ook nog op andere wijze de priester bij. Zij reinigden de vaten voor het gebruik van de offerdienst en hielpen bij de bereiding van de spijsoffers en bij de voorbereiding van de brandoffers (1 Kron. 23:28-32). Ook hebben zij muzikale taken gekregen.

De lofprijzing in de tempel behoorde tot het dienstwerk van de Levieten (1 Kron. 23:30; Ezra 3:10; Neh. 12:27). Onder David hebben ze deze taak gekregen (1 Kron. 15:16). In het slotvisioen van Ezechiël wordt aan het volk het slachten van offers, wat zij volgens de priesterlijke wetgeving in de Pentateuch zelf mochten doen, ontnomen en aan de Levieten gegeven (Ez. 44:11; Lev. 1:11; 3:2, 8, 13; 4:14, 15, 29, 33; 17:3, 4). Dat is ook de praktijk van de tweede tempel geworden. Deze praktijk gold ook de paaslammeren. Alle offers werden door de Levieten onder priesterlijk opzicht geslacht en niet meer door de offeraars.

David heeft de priesters in vierentwintig dagorden verdeeld. Elke dagorde diende vanaf de sabbat. Op de grote feesten dienden

20. In Ez. 40:45-46 wordt een onderscheid gemaakt tussen priesters, die wacht houden over de tempel/het huis (שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת; *sjômerē misjmèrèth habājith*) en priesters, die wacht houden bij het (brandoffer)altaar (שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַמִּזְבֵּחַ; *sjômerē misjmèrèth hamizbeach*). Bij de bewuste taken gaat het niet zozeer om de eredienst als zodanig, maar om het bewaken van de heiligheid van zowel de tempel als het altaar. Bij de dienst van het huis zullen we dan moeten denken aan het bewaken van de poorten van het binnenste voorhof. Het werkwoord שָׁמַר (*sjāmar*) is allereerst een militaire uitdrukking met de betekenis 'bewaken/de wacht houden' (vgl. 2 Kon. 11:5-7). Wanneer we uitgaan van Ez. 40-48 als een geheel, is het meest voor de hand liggend om in beide gevallen aan Zadokieten te denken. Ik ga ervan uit dat de opmerking over de Zadokitische priesters in Ez. 40:46b zowel op Ez. 40:45 als op Ez. 40:46a betrekking heeft. Vgl. R.K. Duke, 'Punishment or Restoration? Another Look at the Levites of Ezekiel 44:6-16', *JSOT* 40 (1988) 74-75. In verband met de hier voorgestelde opvatting geef ik er de voorkeur aan om in Ez. 40:44 niet met de מְטָרִים (*sjārīm*; zangers) te lezen maar met het Hebreeuwse handschrift achter de Septuaginta שְׁתַּיִם (*sjetajīm*; twee). De Septuaginta heeft hier δύο ἐξέδραι (*duo exedrai*). Het gaat dan niet over kamers van de zangers, maar over twee kamers, namelijk één voor de priesters die wacht houden over de tempel en één voor die wacht houden bij het (brandoffer)altaar.

alle priesters samen (1 Kron. 24:1-19).²¹ De wijding van een priester duurde zeven dagen.²² De wijding van een gewone priester was niet zo uitvoerig als die van hogepriester (Ex. 29:1-35; Lev. 8:5-35). Alleen de hogepriester werd gezalfd met olie (Lev. 21:10) en alleen hij mocht het heilige der heiligen betreden en dan nog slechts eenmaal per jaar en wel op de Grote Verzoendag.²³ De offerdienst was de belangrijkste taak van de priesters. De priesters hadden in samenhang met hun taak in de offerdienst, ook de taak het volk in de wetten van de Heere te onderwijzen en om recht te spreken (Lev. 27:8-25; Num. 5:11-31; Deut. 17:8-9; 21:5; 2 Kron. 19:8-11; Ez. 44:25). In het kader van de reinheidswetten waakten zij ook over het lichamelijk welzijn van het volk (Lev. 11-15).

Vanaf het koningschap van David, die de ark naar Jeruzalem liet overbrengen, ontstond er een nauwe band tussen het koningschap en de priesterlijke dienst. David en Salomo boden de Heere offers aan (2 Sam. 6:17-18; 24:25; 1 Kon. 9:62-63; 1 Kron. 16:1-2; 2 Kron. 7:5). Wij moeten er daarbij van uitgaan dat het brengen van de offers als zodanig door de priesters geschiedde. De koningen werden patroonaatsheren van de tempel. Zij voelden zich verantwoordelijk voor de offerdienst en zullen meer dan eens middelen voor de voortgang ervan ter beschikking hebben gesteld. Heel uitdrukkelijk blijkt uit de geschiedenis van de Judese koning Uzza dat een koning niet het recht had het heilige te betreden (2 Kron. 26:16-17).

Numeri 25 meldt ons een belangrijke ontwikkeling in de geschiedenis van Gods verbond met de stam van Levi. De tweede generatie na de uittocht uit Egypte nadert het beloofde land. Evenals direct na

21. Uit de Misjna is ons veel bekend over de gang van zaken in de tempeldienst ten tijde van de tweede tempel. Meerdere zaken zullen onder de eerste tempel niet anders zijn geweest.

22. De roeping van de profeet Ezechiël, een priester, vertoont overeenkomsten met een priesterlijke wijding. Zeven dagen nadat de heerlijkheid van de HEERE aan hem is verschenen, verschijnt de heerlijkheid van de HEERE opnieuw aan Ezechiël (Ez. 1:1-2; 3:16-17). Vgl. De Vries, *Heerlijkheid*, 275, 297.

23. Vgl. blz. 77.

de uittocht door het maken van een gouden kalf, dreigt ook nu door afgoderij van het volk de toorn van de Heere het volk Israël te treffen. Door het optreden van Pinehas, zoon van Eleazar en kleinzoon van Aäron, wordt de toorn van de Heere afgewend (Num. 25:11). De intocht zal toch een realiteit worden. Pinehas ontvangt dan de beloften van het verbond van een eeuwig priesterschap. We lezen in Numeri 25:13: ‘Daarom spreek: Zie, Ik geef hem Mijn verbond des vredes. En hij zal hebben, en zijn zaad na hem, het verbond des eeuwigen priesterdoms, daarom dat hij voor zijn God geijverd, en verzoening gedaan heeft voor de kinderen Israëls.’

De realisering van dit verbond met Pinehas begint met de val van het huis van Eli (1 Sam. 2-4). Een verdere realisering vindt plaats als onder Salomo Zadok, een nakomeling van Pinehas de eerste en enige hogepriester wordt in de nieuw gebouwde tempel. De installatie van Zadok valt samen met de verbanning uit Jeruzalem van Abjathar, een achterkleinzoon van Eli, behorend bij het geslacht van Ithamar, Aärons oudste zoon, terwijl Zadok tot het geslacht van Eleazar, Aärons jongste zoon behoorde (1 Kon. 2:35; 1 Kron. 29:22). Ezechiël heeft in zijn slotvisioen een situatie voorzien waarbij alleen Zadokitische priesters offers op het (brandoffer)altaar mogen brengen (Ez. 40:46; 43:19; 44:15; 48:11).

Jesaja heeft voorspeld dat de heidenvolkeren de verdrevenen uit Israël vanuit alle landen waarheen zij zijn verstrooid als een (spijs) offer aan de Heere naar het beloofde land zullen terugbrengen met als centrum Jeruzalem en haar tempel. Dan voegt hij eraan toe dat de Heere sommigen uit deze heidenvolkeren tot priesters en Levieten zal aannemen (Jes. 66:20-21). Zo geeft het Oude Testament al aan dat de offerdienst een andere gestalte zal krijgen en de scheiding tussen Israël en de volkeren zal worden opgeheven.

Maleachi voorziet dat er niet langer één plaats voor de offerdienst zal zijn, zoals in Deuteronomium 12 was bepaald en zoals dat in principe in vervulling was gegaan met het overbrengen van de ark naar Jeruzalem en de bouw van de tempel. Maleachi heeft wat hij

voorzag als volgt verwoord: ‘Maar van den opgang der zon tot haar ondergang, zal Mijn Naam groot zijn onder de heidenen; en aan alle plaats zal Mijn Naam reukwerk toegebracht worden, en een rein spijsoffer; want Mijn Naam zal groot zijn onder de heidenen, zegt de Heere der heirscharen’ (Mal. 1:11).

Op een wijze die de oudtestamentische verwachting overtrof, zijn deze voorzeggingen in vervulling gegaan met de komst en het werk van Jezus Christus op aarde en met Zijn zitten in de hemelse tempel aan de rechterhand van Zijn Vader. Terwijl de oudtestamentische Davidsvorsten beschermheren van de tempel waren – en daarbij trouwens meer dan eens op kwalijke wijze hun gezag deden gelden – is Jezus Christus met Zijn hemelvaart Hogepriester geworden naar de ordening van Melchizédek, zoals van Davids grote Zoon voorzgd is in Psalm 110. Bij de bespreking van de nieuwtestamentische gegevens kom ik hier nader op terug.²⁴

Heilig, gewoon: rein of onrein

In de wetgeving wordt een verschil gemaakt tussen heilig (קֹדֶשׁ; *qādōsj*) en gewoon (לֵךְ; *chól*) en tussen rein (טָהוֹר; *tāhôr*) en onrein (טָמֵא; *tammē*). In feite gaat het om een driedeling. Iets is heilig of gewoon en als het gewoon is, kan het rein of onrein zijn. Iets moet rein zijn om geheiligd te kunnen en mogen worden.²⁵ Dat laatste geldt voor alles wat met de dienst in het heiligdom te maken heeft. De offers en de reinheidswetten zijn er op gericht te voorkomen dat het onreine in contact komt met het heilige.

Menstruatie- en geboortebloed verontreinigen (Lev. 12; 15:19-20). Dat geldt ook voor melaatsheid. In het bijzonder de dood heeft een verontreinigend karakter (Lev. 11:35-36). In een groot aantal gevallen was men door aanraking van iets onreins zelf tot aan de avond onrein. Waste men zichzelf en soms ook zijn kleding, dan was

24. Vgl. blz. 128-129.

25. Mark J. Boda, *A Severe Mercy. Sin and Its Remedy in the Old Testament*, Siphrut, Literature and Theology of the Hebrew Scriptures, Winona Lake 2009, 51.

men weer rein. Na seksuele gemeenschap was men onrein tot aan de avond. Dat gold ook als men het bed waarop een menstruerende vrouw had gelegen of een voorwerp waarop zij had gezeten, had aangeraakt (Lev. 15:21-22). Eveneens veroorzaakte aanraking van een dode of het nu een mens of een dier was, onreinheid tot aan de avond. Door wassen werd men weer rein.

Had men het aas van een rein dier gegeten, dan moest men zich 's avonds niet alleen baden maar ook zijn kleding wassen (Lev. 11:25). Dat moest ook die priester doen die de rode vaars had geofferd waarvan de as gebruikt werd voor reinigingswater en ook de persoon die haar verbrand had (Num. 19:7-8).

De onreinheid kon ook een periode van zeven dagen duren. Bij constatering van melaatsheid ging dat met afzondering gepaard. Aan het einde van deze periode moest men om rein te worden niet alleen baden, maar ook zijn kleding wassen (Lev. 13:4-5). De periode van onreinheid was voor een vrouw na de geboorte van een zoon zeven en drieëndertig dagen en na die van een dochter veertien en zesenzestig dagen. Reinheid is de voorwaarde voor heiligheid. Een mens die onrein is, moet gereinigd worden, voordat hij het heiligdom mag binnengaan.

In een aantal gevallen was het dan nodig dat in het heiligdom een zondoffer/reinigingsoffer werd gebracht. Dat gold bijvoorbeeld bij melaatsheid die niet na zeven dagen was genezen, voor een vrouw na het baren van een kind en voor een man wanneer onrein vocht uit zijn mannelijk lid was gevloeid (Lev. 12:6; 13:9-32; 15:14-15).²⁶ Uit het slotvisioen van Ezechiël wordt duidelijk dat een priester na aanraking van een dode zeven dagen onrein was en na afloop van die periode een reinigingsoffer moest brengen (Ez. 44:25-27).

In het heiligdom is er sprake van trappen in heiligheid. De tabernakel had drie zones van heiligheid, de tempel van Salomo vijf en

26. In het laatste geval wordt wel gedacht aan een gonorrhoeachtige aandoening. John E. Hartley, *Leviticus*, WBC 4, Dallas 1992, 209.

de tempel die Ezechiël in zijn slotvisioen zag zeven. Dan reken ik bij zowel de tempel van Salomo als die van Ezechiël ook de muur met de bijbehorende poortgebouwen rond het voorhof mee.²⁷ De hoogste heiligheid is verbonden met het heilige der heiligen in de tabernakel. De ark van het verbond wordt gezien als de voetbank van de hemelse troon van de HEERE.

De tabernakel met inbegrip van het voorhof en de tempel van Salomo, kon in twee vierkanten worden verdeeld (zie bijlage 2). Bij de tabernakel ging het om vierkanten van vijftig bij vijftig el. Het middelpunt van het westelijk vierkant was het heilige der heiligen met de ark der verzoening en het middelpunt van het oostelijk deel het brandofferaltaar. De ark der verzoening en het brandofferaltaar waren de belangrijkste cultische voorwerpen van het heiligdom. De vorm van het heiligdom maakt duidelijk dat er geen gemeenschap met God mogelijk is buiten de offerdienst. De offerdienst is het centrum van het heiligdom en behoort ook in het centrum van het leven van de godvruchtigen te staan.

Belangrijk is nog te vermelden dat de breedte en de hoogte van de eigenlijke tabernakel gelijk waren. Voor het heilige der heiligen gold dit ook voor de lengte. De vorm van het vierkant verwijst al naar Gods heiligheid en dit geldt nog sterker voor de kubus. De ark als voetstoel van Gods troon staat in een vertrek met deze vorm.

De dienst van het heiligdom maakt duidelijk dat de HEERE in het midden van een rein en heilig volk wil wonen. De offerwetten en reinheidswetten hadden niet alleen een cultisch, maar ook een moreel doel. Omdat de HEERE heilig is, dient het volk heilig te zijn en dat zowel cultisch als moreel.²⁸ Mozes moest tot de gehele vergadering (עֲדָה [ēdāh]; Septuaginta: συναγωγή [*synagoge*]) van

27. De Vries, *Heerlijkheid*, 352. Ik noem daar voor de tempel van Salomo het getal vier en voor die van Ezechiël zes, omdat ik daar de poortgebouwen en de muur rond het (binnenste) voorhof niet heb meegerekend.

28. Boda, *Mercy*, 73-74, Roy E. Gane, *Cult and Character. Purification Offerings, Day of Atonement and Theodicy*, Winona Lake 2005, 379-381.

het volk Israël zeggen: ‘Gij zult heilig zijn, want Ik, de HEERE, uw God, ben heilig’ (Lev. 19:2).

Elke dag werd in het heiligdom het gedurig (brand)offer gebracht. ’s Morgens om negen uur en ’s middags om drie uur. Dat was een lam met een tiende deel (van een efa) meelbloem, een vierde deel van een hin gestoten olie en een vierde deel van een hin wijn tot een drankoffer (Ex. 29:38-41). Naar wij mogen aannemen, werd op dezelfde tijdstippen het dagelijkse reukoffer in het heilige gebracht (Ex. 30:7-8).

Zoals ik al eerder aangaf, werd in het kader van het dagelijkse (brand)offer uitdrukkelijk door de HEERE naar voren gebracht: ‘En Ik zal in het midden der kinderen Israëls wonen, en Ik zal hun tot een God zijn. En zij zullen weten, dat Ik de HEERE hun God ben, Die hen uit Egypteland uitgevoerd heb, opdat Ik in het midden van hen wonen zou; Ik ben de HEERE, hun God’ (Ex. 29:45-46). De primaire betekenis van het publieke dagelijkse (brand)offer is dat de HEERE Zijn volk dat telkens weer door onreinheden wordt bezoedeld, in gunst ontmoet.²⁹

De tempel van Ezechiël

Buiten de Pentateuch vinden we alleen offerwetgeving in het slotvisioen van Ezechiël. Het slotvisioen wordt gedateerd in het vijftiende jaar van de ballingschap op de tiende van de maand. Het getal vijftiende heeft in Ezechiël een grote plaats. Hier zullen we moeten denken aan de halve periode tot aan het jubeljaar (vgl. Lev. 25:9-10).³⁰

Bij de tiende van de maand moeten we allereerst aan de zevende

29. John W. Kleinig, *Leviticus*, Concordia Commentary, St. Louis 2004, 65.

30. Kalinda Rose Stevenson, *The Vision of Transformation. The Territorial Rhetoric of Ezekiel 40-48*, SBLDS 154, Atlanta 1996, 51; John T. Strong, ‘God’s Kabôd. The Presence of Jahweh in the Book of Ezekiel’, in Margaret S. Odell en John T. Strong (red.), *The Book of Ezekiel. Theological and Anthropological Perspectives*, Atlanta 2000, 83; Walther Zimmerli, *Ezekiel 25-48*, BKAT XIII, Neukirchen-Vluyn 1969, 995-996.

maand denken om zo een relatie met het jubeljaar en de Grote Verzoendag te leggen.³¹ Niet minder kunnen we ook aan de eerste maand denken. Op de tiende van de eerste maand trok het volk volgens Jozua 4:19 de Jordaan over.³² Op de tiende van de maand werden ook de voorbereidingen voor het Pascha getroffen.³³ Deze gebeurtenissen markeren het begin en het einde van het verblijf van Israël in de woestijn na de uittocht uit Egypte.

Zowel als het gaat om het heiligdom zelf als om de offerwetgeving, zijn er een aantal opvallende verschillen met de Pentateuch. Ik noemde reeds dat de tempel, zoals Ezechiël die ziet, zeven sferen van heiligheid heeft.³⁴ Daarnaast heeft de tempel van Ezechiël ook niveaoverschillen. De poorten die toegang geven tot het buitenste voorhof tellen zeven treden (Ez. 40:22), die tot het binnenste voorhof toegang geven acht treden (Ez. 40:31) en de poort die toegang geeft tot het eigenlijke heiligdom tien treden (Ez. 40:49). Het toenemende aantal treden wijst op een toenemende mate van heiligheid. Wanneer we de getallen van de treden bij elkaar optellen, komen we uit op het in Ezechiël zo belangrijke getal van vijftwintig.³⁵

Ik wijs er reeds op dat in het slotvisioen de offeraars niet langer zelf het offerdier mogen slachten, maar dit door de Levieten moeten laten doen.³⁶ Daarmee hangt samen dat de gewone Israëlieten het binnenste voorhof niet mogen betreden. Het domein waar het brandofferaltaar staat, is alleen voor de priesters toegankelijk. De nog grotere nadruk op de heiligheid van het huis van de HEERE dan

31. Moshe Greenberg, 'The Design and Themes of Ezekiel's Program of Restoration', *Interpretation* 38, z.p. 1984, 190.

32. J. van Goudoever, 'Ezekiel Sees in Exile a New Temple-City at the Beginning of the Jubel Year', in: J. Lust (red.), *Ezekiel and His Book. Textual and Literary Criticism and their Interrelation*, BETL 74, Leuven 1986, 346.

33. J. Blenkinsopp, *Ezekiel*, IBC, Louisville 1990, 200.

34. Vgl. blz. 28.

35. De Vries, *Heerlijkheid*, 351.

36. Vgl. blz. 23.

bij de tabernakel en de door Salomo gebouwde tempel het geval was, is kenmerkend voor het slotvisioen van Ezechiël.

De ondergeschikte positie van de vorst uit het huis van David in het slotvisioen van Ezechiël hangt daarmee samen. Machtsmisbruik door de vorst mag en zal niet meer voorkomen en de vorst moet wel zorg dragen dat de benodigde offers worden gebracht, maar ook hij mag het binnenste voorhof niet betreden. Op de sabbat en op de eerste dag van de nieuwe maand wordt ten behoeve van de vorst de oostpoort van het binnenste voorhof geopend. Vanuit het poortgebouw mag hij dan het offerritueel in het binnenste voorhof gadeslaan (Ez. 46:1-2).³⁷

Dateren we het slotvisioen op de tiende van de zevende maand, dan werd in het visioen een begin gemaakt met de inwijding van het brandofferaltaar op de Grote Verzoendag. Dat lijkt des te waarschijnlijker omdat de inwijding van het altaar zoals beschreven in Ezechiël 43:18-27 parallellen vertoont met het ritueel van de Grote Verzoendag zoals dat wordt beschreven in Leviticus 16.³⁸

In Leviticus 16:19 wordt evenals in Ezechiël 43:26 over de reiniging van het brandofferaltaar gesproken. In het slotvisioen van Ezechiël komt alleen in Ezechiël 43:26 het werkwoord טָהַר (*tahēr*; reinigen) voor.³⁹ Dat laat de grote betekenis van de reiniging bij de inwijding van het altaar zien. Roy E. Gane meent dat voor morele overtredingen waarvoor via de offerdienst verzoening kon worden gedaan, bij het brengen van het offer wel vergeving werd geschonken, maar geen reiniging werd bewerkstelligd. Dat gebeurde naar

37. De Vries, *Heerlijkheid*, 369-370.

38. Friedrich Fechter, 'Priesthood in Exile according to the Book Ezekiel', in: Stephen L. Cook en Corrine L. Patton (red.), *Ezekiel's Hierarchical World. Wrestling with a Tiered Reality*, Atlanta 2004, 29; Ralph W. Klein, *Ezekiel. The Prophet and His Message*, Columbia 1988, 179.

39. Naast טָהַר (*tahēr*) komen we in de beschrijving van de inwijding van het altaar ook de werkwoorden חָטָא (*chittā*; ontzondigen) en כִּפַּר (*kippēr*; verzoenen) tegen. Deze laatste werkwoorden komen terug bij de aan het begin van elk jaar gebrachte offers die nodig zijn om het heiligdom en het altaar hun verzoenende kracht te laten behouden (Ez. 45:18-20).

zijn overtuiging pas op de Grote Verzoendag. Dan pas vindt de reiniging van zonden plaats (Lev. 16:30).⁴⁰ Het feit dat in het slotvisioen van Ezechiël alleen bij de inwijding van het brandofferaltaar het woord טָהַר (*tahēr*) staat, kan als een argument ten gunste van de visie van Gane worden gezien. De profeet voorziet een situatie waarin het volk geen morele overtredingen meer begaat en daarom geen reiniging daarvan meer nodig heeft. Het volk dat het nieuwe land mag bewonen en gebruik mag maken van de nieuwe tempel, is immers een volk dat met rein water is besprenkeld en een nieuw hart en een nieuwe geest heeft ontvangen (Ez. 36:25-26).

De overeenkomsten tussen het ritueel van de Grote Verzoendag en de inwijding van het brandofferaltaar in het slotvisioen van Ezechiël laten de overeenkomst tussen de inwijding van het brandofferaltaar in de tempel van Ezechiël en die van het brandofferaltaar van de tabernakel onverlet. In beide gevallen is er sprake van een zeven dagen durende verzoening en ontzondiging (Ex. 29:36-37; Ez. 43:18-27).

In de wetgeving van Ezechiël komt geen hogepriester voor. De reden is dat niemand het heilige der heiligen mag en hoeft te betreden. Blijkbaar hoeft er nooit bloed in het heilige, laat staan in het heilige der heiligen te worden gebracht. Daarom is ook voor het heilige en heilige der heiligen geen reiniging nodig. We moeten ervan uitgaan dat het niet meer voorkomt dat het hele volk door afdwaling zondigt. Er worden geen zondoffers meer gebracht waarvan het bloed aan de hoornen van het reukofferaltaar hoeft te worden gestreken. Bij de jaarlijkse ontzondiging van het heiligdom begon men dan ook bij de posten van het voorhuis of voorportaal om via het brandofferaltaar naar de posten van de oostpoort van de binnenste voorhof te gaan (Ez. 45:19).

In de tempel van Ezechiël is het heilige der heiligen uitsluitend de woonplaats van de heerlijkheid van de HEERE. Noch een ark, noch

40. Gane, *Cult and Character*, 136, 298; vgl. blz. 71 en 79 n. 12.

een verzoendeksel is aanwezig. Geen mens mag er ooit binnengaan. In het heilige bevindt zich alleen een houten altaar dat ook tafel wordt genoemd (Ez. 41:22; 44:16). Kennelijk heeft dit voorwerp de functie van de tafel van de toonbroden. De toonbroden werden op de sabbat verwisseld. Dat houdt dan in dat in de tempel van Ezechiël het heilige alleen op de sabbat wordt betreden. Er is geen gouden kandelaar waarvan de lampen dagelijks door een priester moeten worden ontstoken en gedoofd. Van reukoffers of reukwerk is in de wetgeving van Ezechiël geen sprake.

De liturgische kalender in Exodus 45:18-25 begint met de jaarlijkse ontzondiging van het heiligdom. In het kader van de jaarlijkse ontzondiging van het heiligdom worden wel de werkwoorden חָטָא (*chittā*; ontzondigen; Ez. 45:18) en כִּפַּר (*kippēr*; verzoenen) gebruikt (Ez. 45:20). Echter, in onderscheid met de beschrijving van het ritueel van de Grote Verzoendag in Leviticus en van de inwijding van het altaar in het slotvisioen van Ezechiël vinden we niet het werkwoord טָהַר (*tahēr*; reinigen; vgl. Lev. 16:19, 30).⁴¹ Kennelijk was de reiniging bij de inwijding zo radicaal dat dit niet meer nodig was.⁴²

Opvallend is wel weer dat er jaarlijks niet één dag nodig is om het heiligdom te verzoenen en te ontzondigen, maar dat er twee dagen nodig zijn. Die dagen zijn de eerste en zevende van de eerste maand. De ontzondiging van het heiligdom vindt in de wetgeving van Ezechiël plaats in de maand waarin ook het Pascha wordt ge-

41. In Leviticus 16 vinden we zestien vermeldingen van כִּפַּר (*kippēr*) en twee van טָהַר (*tahēr*). Het werkwoord חָטָא (*chittā*; ontzondigen) komen we daar niet tegen. Daar moeten we geen betekenis aan toekennen. De activiteit van טָהַר (*tahēr*) is radicaler dan חָטָא (*chittā*; ontzondigen) en omvat die dan ook.

42. Daniel I. Block (*The Book of Ezekiel. Chapters 25-48*, NICOT, Grand Rapids 1998, 660-661) en Stevenson (*Vision*, 139) gaan ervan uit dat het brandofferaltaar niet meer jaarlijks ontzondigd behoeft te worden. De inwijding van het brandofferaltaar heeft naar hun overtuiging mede het karakter van een eenmalige Grote Verzoendag. Om zijn zienswijze staande te houden, stelt Block dat de ontzondiging genoemd in Ez. 45:18-20 een samenvatting is van Ez. 43:13-27. Echter in Ez. 45:18-20 gaat het om de offers die jaarlijks moeten worden gebracht. De tekst bevat geen aanwijzing dat de offers op de eerste en de zevende van de eerste maand daarvan zijn uitgesloten.

vierd. Elke Israëliet werd verplicht het Pascha te vieren. Ezechiël wil dat bij een gebeuren waartoe elke Israëliet verplicht is, er een maximale garantie is dat zij cultisch rein zijn.

In de wetgeving van Ezechiël wordt het zondoffer en schuldoffer nog wel genoemd. Gezien de gehele teneur van het slotvisioen en ook van Ezechiël 36-37 moeten we ervan uitgaan dat deze offers niet meer vanwege morele overtredingen maar vanwege cultische tekortkomingen worden gebracht. In het vervolg kom ik nog op dit onderscheid terug.⁴³

In de tempel van Ezechiël is het brandofferaltaar het middelpunt van het complex van vijfhonderd bij vijfhonderd el (zie bijlage 3). Nog meer dan bij de tabernakel en de tempel van Salomo wordt zo de centrale betekenis van het brandofferaltaar onderstreept. Ik ga ervan uit dat ook de tempel zelf in het centrum staat van het zogenaamde heilige vierkant. Dat is het deel van het land van 25.000 bij 25.000 el. Links en rechts ervan ligt het deel dat de vorst toekwam en ten noorden en ten zuiden ervan hebben de stammen hun deel (Ez. 45:1-12; 47:9-22; vgl. bijlage 4).

Het heilige vierkant bestaat uit twee delen van 25.000 bij 10.000 el voor respectievelijk de Levieten en de priesters. Ten zuiden van deze twee stroken is een strook van 5.000 bij 10.000 el. In het midden van deze laatste strook ligt de stad. Gaan we ervan uit dat de tempel in het midden van het heilige vierkant ligt, dan is het deel van de Levieten het meest noordelijk deel van het heilige vierkant en ligt het priesterdeel in het midden (zie bijlage 5).⁴⁴

In overeenstemming met de wetgeving in de Pentateuch wordt in het slotvisioen van Ezechiël bepaald dat een priester geen wijn mag

43. Vgl. blz. 70, 101.

44. De Vries, *Heerlijkheid*, 367. Zie Eugene Cooper sr., *Ezekiel*, NAC 17, Nashville 1994, 420, 428. De andere mogelijkheid is dat het priesterlijke deel het meest noordelijk lag. Bij deze zienswijze is er een toenemende mate van heiligheid als je via het meest zuidelijke deel waarin de stad ligt, bij het deel voor de Levieten komt en ten slotte bij het meest noordelijke dat aan de priesters is toegewezen. Deze zienswijze verdedigt onder andere Block (*Ezekiel*, 733).

drinken als hij het (binnenste) voorhof van het heiligdom binnengaat (Lev. 10:9; Ez. 44:21). In het slotvisioen van Ezechiël (45:17) wordt het drankoffer genoemd. Echter, als het graanoffer in combinatie met het zondoffer wordt vermeld, wordt in onderscheid met de wetgeving in de Pentateuch wel gesproken over de olie die daarbij wordt gevoegd, maar niet over de wijn (Lev. 23:4-44; Num. 28:9-15; Ez. 45:18-46:15). Wordt ervan uitgegaan dat de lezer begrijpt dat er ook wijn bijgevoegd was, al wordt deze niet vermeld, of wordt de wijn weggelaten? Is dat laatste het geval, dan laat dit zien dat wij ervan moeten uitgaan dat Ezechiël zo min mogelijk drankoffers gebracht wil zien. Ongetwijfeld vanwege het misbruik dat ervan gemaakt kan worden.

De bouw van de tempel van Ezechiël is erop gericht te voorkomen dat een priester bij zijn dienstwerk met niet-priesters in contact komt. Aan de noordzijde en zuidzijde van het binnenste voorhof bevindt zich een passage (מַחֲלָאֵךְ; *mahalāch*) van tien el breed (Ez. 42:4). Via deze passage gingen de priesters van het binnenste voorhof naar de ruimten waar zij het allerheiligste, het offervlees aten, dat wil zeggen het vlees afkomstig van zondoffers, schuldoffers en het aan de priesters toekomende deel van de graanoffers. Hier deden zij ook hun priesterlijke kleding uit, voordat zij naar het buitenste voorhof gingen (Ez. 42:13-14; vgl. Ex. 28:43; Lev. 6:11 [MT 6:4]).

De oostpoort van het binnenste voorhof gaat alleen op de sabbat en op de eerste dag van de nieuwe maand open. Dan mag de vorst dit poortgebouw binnengaan. Vanaf de drempel van de poort mag hij dan toekijken naar het brengen van de brandoffers en vredeoffers.⁴⁵ Zo wordt heel expliciet duidelijk gemaakt dat de vorst niet alleen het heiligdom zelf, maar ook het binnenste voorhof niet mag betreden.

Nadat de heerlijkheid van de HEERE via deze oostpoort van het buitenste voorhof het heiligdom is binnengekomen, wordt zij voorgoed

45. Op deze wijze wordt ook de betekenis van de sabbat en de nieuwe maand boven andere feestdagen onderstreept.

gesloten. Daarmee wordt duidelijk gemaakt dat de heerlijkheid van de HEERE de tempel nooit meer zal verlaten. De tempel van Salomo kon verwoest worden. Dat zal bij de nieuwe tempel niet meer het geval zijn.⁴⁶

In het slotvisioen van Ezechiël zijn stad en tempel van elkaar gescheiden. Daarbij overtreft de tempel in belang ver de stad. Echter, de naam die aan de stad wordt gegeven, maakt wel de bedoeling van het heiligdom en de offerdienst duidelijk. Deze naam waarmee het boek Ezechiël veelzeggend besluit, luidt: ‘DE HEERE IS ALDAAR’ (Ez. 48:35).⁴⁷

Samenvatting

Wanneer we de oudtestamentische gegevens over de offerdienst samenvatten, moeten we zeggen dat de vooronderstelling en achtergrond van de offerdienst de breuk is tussen God en mens die met de zondeval ontstond. De offerdienst is de remedie voor deze breuk. De bedoeling van de offerdienst is dat een mens die door de zonden onrein is, toegang tot God en gemeenschap met God mag hebben. Buiten de offerdienst moet God in Zijn heiligheid de zondige mens verteren. In het heiligdom daarentegen vinden we feitelijk de hemel of het paradijs op aarde.

Het is het grote voorrecht van het volk Israël dat God aan dit volk de offerdienst als een genadige gave schonk. Zo is het mogelijk dat de levende God in het midden van dit volk woont. Op deze wijze wordt gerealiseerd dat de levende God Israëls God is en het volk Israël Zijn volk. Omdat het volk Israël van de HEERE de offerdienst heeft ontvangen en zo toegang tot Hem heeft, kan uiteindelijk van het gehele volk Israël worden gezegd dat zij een priesterlijk koninkrijk zijn (vgl. Ex. 19:6).

46. Ik wijs erop dat de gereformeerde theologie aansluit bij Augustinus en stelt dat de staat van de eeuwige heerlijkheid die van de rechtheid overtreft.

47. In het Hebreeuws luidt deze naam יהוה שְׁמָאָהּ (JHWH sjāmmāh). We horen daarin drie consonanten (*j*, *sj* en *m*) die ook in de naam Jeroesjalajim (Jeruzalem) voorkomen.